

Book Review: John Paul Lederach. *The Moral Imagination: The Art and Soul of Building Peace*. (NY: Oxford University Press, 2006)

ชาญชัย ชัยสุขโกศล*

ได้รับบทความเมื่อ 19 พฤษภาคม 2555; ตอบรับเมื่อ 27 ธันวาคม 2555

1. ตั้งใจท้ย

หนังสือเรื่องนี้ สะดุดใจข้าพเจ้าตั้งแต่ชื่อเรื่องแล้ว เพราะนำเรื่องจินตนาการและศิลปะมาไว้ในพื้นที่การพิจารณาเรื่องการสร้างสันติภาพ ซึ่งดูจะเป็นสิ่งที่ไม่ค่อยเข้ากัน และมีคนพูดถึงความเชื่อมโยงของทั้งสองเรื่องนี้้อยู่มาก วิธีคิดที่โดดเด่นอยู่ในแวดวงการทำงานสร้างสันติภาพปัจจุบัน กล่าวได้ว่า มี 2 “ฐานคิดใหญ่ๆ” คือ ฐานคิดที่เน้นเทคนิคและทักษะเกี่ยวกับการเจรจา และไกล่เกลี่ย กับฐานคิดที่พยายามวิเคราะห์เชิงโครงสร้าง หาปัจจัยและตัวแปรนาฏาปะการ ที่เป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดความขัดแย้งและความรุนแรง ทั้งสองสายล้วนมีจุดแข็งและจุดอ่อนในตัวเอง ฐานคิดแรกเข้มแข็งในแง่การรับมือกับสถานการณ์เฉพาะหน้าได้ดี ฐานคิดที่สองเด่นในแง่เน้นปัจจัยพื้นฐานที่อยู่ลึกกว่าปรากฏการณ์เฉพาะหน้า ซึ่งจะยังคงแสดงผลต่อไปในระยะยาว หากไม่ได้รับการแก้ไข ส่วนจุดอ่อนของแต่ละฐานคิด อยู่ที่จุดแข็งของอีกฐานคิดหนึ่งนั่นเอง ฐานคิดแรกเสี่ยงต่อการละเลยปัจจัยพื้นฐานที่ทำให้ความขัดแย้งและความรุนแรงดำรงอยู่ จนกลายเป็นการ “ฮั้ว” หรือ “เกี้ยเซี้ย” กันเอง เห็นได้จากตัวอย่างของเกมการเมืองทั่วโลก สำหรับฐานคิดที่สองนั้น จุดอ่อนอยู่ที่หลายครั้งไม่สามารถรับมือกับสถานการณ์ที่เกิดขึ้นตรงหน้าได้อย่างทะมัดทะแมง (ซึ่งก็เข้าใจได้ เพราะไม่ได้เน้นสถานการณ์เฉพาะหน้า)

* อาจารย์ประจำสถาบันสิทธิมนุษยชน และสันติศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล

อย่างไรก็ตาม ฐานคิดทั้งสองนี้ดูจะเหมือนกันอยู่ตรงที่เน้นการวิเคราะห์ตามหลักตรรกะเหตุผลและใช้วิธีคิดแบบเส้นตรงเป็นสำคัญ กล่าวคือ หากทางให้ทั้งสองฝ่ายสามารถตกลงยอมความกันได้ และหาปัจจัยต่างๆ ที่ก่อให้เกิดความขัดแย้งและความรุนแรง แล้วขจัดมันออกไป แต่เมื่อเผชิญกับปัญหาความขัดแย้งและความรุนแรงที่ยืดเยื้อ ทั้งสองฐานคิดนี้ ดูจะพิสูจน์แล้วว่า ไม่สามารถหาทางออกจากวงจรความรุนแรงได้ ดังที่ Lederach ผู้เขียนหนังสือเล่มนี้ วิจารณ์การเน้นศูนย์ความสำคัญของการแก้ไขความรุนแรงไปที่ “สนธิสัญญาสันติภาพ” (บทที่ 5) ว่า ดูประหนึ่งว่าความขัดแย้งรุนแรงที่เกิดขึ้นอย่างยาวนานหลายสิบปี (เช่น 50 ปีในโคลัมเบีย และ 25 ปีในไอร์แลนด์เหนือ เป็นต้น) และสะสมหมักหมมปัญหาต่างๆ ไว้มากมาย จะอันตรธานหายไปหมดหลังจากมีสนธิสัญญาสันติภาพ

Lederach เองทำงานด้านการสร้างสันติภาพมา 25 ปี ลักษณะงานด้านการไกล่เกลี่ยเจรจาพาให้เขาได้เข้าไปข้องเกี่ยวกับความพยายามแก้ไขกรณีความรุนแรงยืดเยื้อสำคัญของโลก เช่น ไอร์แลนด์เหนือ โซมาเลีย โคลัมเบีย และแค้วนบากส์ ประเทศสเปน ฯลฯ ขณะเดียวกัน เขาก็ติดตามงานจำพวกวิเคราะห์ปัจจัยความรุนแรงอยู่มากมาย แต่เขาเห็นว่าทำงานมานานแล้ว ดูปัญหายังคงวนเวียนอยู่ที่เดิม ไม่ได้เกิดอะไรใหม่ขึ้นมากนัก ก่อนเขียนหนังสือเล่มนี้ เขาเล่าให้ฟังว่าเขาประสบอุบัติเหตุทำให้ต้องนอนรักษาตัวอยู่เป็นเวลานาน และทำให้ได้คิดอะไรหลายอย่างจนกระทั่งเกิดการเปลี่ยนแปลงในชีวิตมาก ต่อมา เขาจึงเสนอการใช้จินตนาการและศิลปะ อันเป็นสิ่งที่เขาละทิ้งไปจากจิตใต้สำนึกนับสิบปี (เดิมเขาชอบเขียนบทกวี) เพื่อเป็นแนวทางใหม่ที่นำลองใช้เมื่อเผชิญกับความรุนแรงยืดเยื้อ และเขียนออกมาเป็นหนังสือเล่มนี้¹

ก่อนหน้านี้ Lederach เคยเสนอสิ่งใหม่ในวงการงานแก้ไขความขัดแย้งมาแล้วครั้งหนึ่ง โดยเขาเสนอว่า บางทีความขัดแย้งอาจไม่สามารถจัดการ

¹ จากการเสวนา “คุยกับ จอห์น พอล เลเดอร์ช ผู้เขียน “พลังธรรมแห่งจินตนาการ: ศิลปะและวิญญาณการสร้างสันติภาพ” ” วันที่ 19 ตุลาคม 2555 ณ ชั้น 2 อาคารวิทยพัฒน์ ศูนย์ศึกษาสันติภาพและความขัดแย้ง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ. จัดโดยสถาบันสิทธิมนุษยชนและสันติศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล

ให้หมดไปได้ ดังที่คนทำงานสายการแก้ไขความขัดแย้ง (conflict resolution) ยึดถือกัน เพราะตราบไคที่มนุษย์ยังคงมีความแตกต่างกัน ก็ย่อมเกิดความขัดแย้งในแง่ต่างๆ ได้อยู่เสมอ แต่สิ่งที่เป็นไปได้ คือ การแปลงเปลี่ยนความขัดแย้ง (conflict transformation) ให้ไปอยู่ในรูปที่สร้างสรรค์มากขึ้น งานชิ้นนี้จึงนับเป็นการเปลี่ยนอีกครั้งหนึ่งของเขา ที่ก้าวจากวิธีคิดเชิงตรรกะเหตุผล และการเน้นเทคนิคและทักษะในการเผชิญความขัดแย้ง ไปสู่การใช้จินตนาการและศิลปะ

เพราะต้องการเสนอสิ่งใหม่ที่แตกต่างไปจากเดิมอย่างแทบจะสิ้นเชิง วิธีนำเสนอในงานเขียนชิ้นนี้นับว่าน่าสนใจยิ่ง Lederach เสนอแนวคิดที่เป็นอุปมาอุปไมยจำนวนมากที่จะนำมาประยุกต์ใช้กับการสร้างสันติภาพเพื่อขยายขอบเขตจินตนาการของผู้อ่านและคนทำงานด้านสันติภาพไปพร้อมกันด้วย เขาเริ่มจากการ “เล่าเรื่อง” (ซึ่งเป็นศิลปะดั้งเดิมที่สุดแขนงหนึ่ง) เกี่ยวกับวิธีการเผชิญความรุนแรงในสถานการณ์จริงของคนที่อยู่ในพื้นที่ความรุนแรงเอง 4 กรณี ซึ่งประสบความสำเร็จในการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งรุนแรงเรื้อรังไปสู่สถานะใหม่ที่สร้างสรรค์ขึ้นได้ ได้แก่ กรณีสงครามระหว่างชนเผ่าในกานา การสร้างตลาดให้เป็นที่พักลอดภัยของผู้หญิงในเคนยา ความพยายามของชาวนาในโคลัมเบีย และเรื่องของศาสตราจารย์กับหัวหน้ากองโจรในทาจิกิสถาน (บทที่ 2)

แก่นใหญ่ใจความเริ่มต้นของงานชิ้นนี้ คือ งานสร้างสันติภาพท่ามกลางพื้นที่ที่มีความขัดแย้งรุนแรงเรื้อรังหลายสิบปีนั้น ไม่สามารถใช้วิธีแบบเส้นตรงหรือวิธีคิดแบบวิศวกรรมทางสังคม (social engineering) ได้ เพราะบริบทสถานการณ์นั้นซับซ้อนมากเกินไปจนกว่าจะใช้เพียงแค่หลักตรรกะ ตรงไปตรงมาได้ วิธีคิดที่พยายามเน้นการทำนายผลได้ คาดการณ์และควบคุมได้ จึงไม่สามารถนำมาใช้กับการเผชิญความขัดแย้งรุนแรงเรื้อรังได้ Lederach จึงใช้แนวคิดเรื่องการเขียนบทกวีไฮกุของญี่ปุ่น (บทที่ 7) และวิธีคิดแบบการเฉลียวพบ (serendipity) (บทที่ 11) มาใช้ในบริบทเช่นนี้

2. ไฮกุ

กวีไฮกุใช้ได้ดีมากในการเผชิญความซับซ้อนยุ่งเหยิง เมื่อเผชิญสภาวะดังกล่าว สิ่งที่สำคัญ คือ ความนิ่งในจิตใจของเรา ประโยคหนึ่งในเรื่องนี้ที่ข้าพเจ้าชื่นชอบ คือ ในขณะที่นักกิจกรรมและนักเคลื่อนไหวทางสังคมจะกล่าวว่า “อย่าอยู่เฉยๆ ทำอะไรซักอย่างสิ!!” แต่จิตใจแบบไฮกุจะบอกท่านเองว่า “อยู่นิ่งๆอย่างนั้นก่อน อย่าเพิ่งทำอะไรจนกว่าจะเห็นสิ่งต่างๆอย่างกระจ่างแจ้ง” ประโยคเช่นนี้คงไม่ได้หมายถึงให้นิ่งเฉยต่อความไม่เป็นธรรมตรงหน้า คำกล่าวนี้ พาเราให้ขยายจินตภาพเชิงเวลาให้ยาวนานขึ้นว่า เมื่อเราต้องอยู่กับสถานการณ์ที่ยังคงไม่สิ้นสุดไปง่ายๆโดยเร็วพลัน แต่จะอยู่กับเราอีก 5-10 ปีเป็นอย่างน้อย ดังนั้น ถ้ารีบร้อนทำอะไรลงไป อาจทำได้เพียงเพิ่มความวุ่นวายเข้าไปในสถานการณ์เสียแรงเปล่า หรืออาจยิ่งก่อปัญหาให้มากยิ่งขึ้นอีกด้วยซ้ำ

ดังนั้น แม้จะอยู่ท่ามกลางสถานการณ์วิกฤติเพียงใดก็ตาม ก็จำเป็นต้องทำจิตใจให้นิ่งเพียงพอที่จะเข้าถึง “ขณะแห่งไฮกุ” (Haiku Moment) ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่เราสามารถเห็นแจ้งถึงภาพรวมทั้งหมดได้ “การเห็นแจ้ง” นี้มากกว่า “การเข้าใจ” อยู่มากนัก เพราะไม่ได้อาศัยคำพูดและภาษา และเป็นภาพหรือญาณทัศนะอันแจ่มชัดที่เกิดขึ้นในจิตใจของเราเอง ดังที่ Lederach อ้างคำพูดของอาจารย์ไฮกุไว้ว่า “อย่าหยุด (คิด) เพื่อหาคำพูด แต่ต้องเห็นภาพทั้งหมด”

3. เฉลียวพบ (serendipity) และนักเฝ้ามองใยแมงมุม

แม้ฐานคิดทั้งสองดังกล่าวข้างต้น (คือ เทคนิค/ทักษะ และการวิเคราะห์ปัจจัยเชิงโครงสร้าง) จะสำคัญสำหรับงานสร้างสันติภาพ แต่ Lederach เห็นว่า ในการเผชิญความรุนแรงเรื้อรังนั้น เราไม่สามารถมีแผนที่หรือทำตามแผนการณ์ที่คาดไว้ได้เสมอไป เราจำเป็นต้องลงไปอยู่ในสถานการณ์ หรือเรียนรู้จากคนที่อยู่ในสถานการณ์จริง ซึ่งจะมีเหตุปัจจัยนานาประการที่มีศักยภาพก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอยู่อย่างมากมาย ปัญหาอยู่ที่เราจะเห็นสิ่งเหล่านี้หรือไม่ การจะเห็นสิ่งเหล่านี้ได้ ไม่ได้ใช้ความฉลาดหลักแหลม แต่ต้องอาศัย “การเฉลียวพบ” ซึ่งไม่มีใครสามารถบอกใครได้ว่าเป็นอย่างไร แต่จะสามารถสัมผัสได้ในสถานการณ์จริง

อุปมาอย่างหนึ่งที่ Lederach ใช้อธิบายถึงการเจลิยวพบ คือ การทำงานของนักเฝ้ามองใยแมงมุม (web-watcher) โดยปกติแล้ว นักเฝ้ามองใยแมงมุมทำงานโดยการออกไปในป่า โดยมีถุงเท้าเก่าๆ ใส่แบ่งข้าวโพดติดไปด้วย เนื่องจากใยแมงมุมไม่สามารถมองเห็นได้ง่ายๆ และไม่ได้มีขนาดใหญ่โตอะไร คนเหล่านี้จึงต้องค่อยๆ ก้าวเท้าไปอย่างเชื่องช้าชนิดที่ใช้เวลานานนับชั่วโมง เพียงเพื่อก้าวไปในระยะราวๆ 300 หรือ 500 เมตรเท่านั้น ประสาทสัมผัสทุกด้านตื่นตัว ในขณะที่ตากก็พยายามมองหาใยแมงมุมไป ปากก็ทำเสียงเลียนแบบแมงมุมเพื่อล่อให้แมงมุดออกมา ส่วนผิวหนังต้องมีความเฉียบไวต่อการสัมผัสถึงใยแมงมุมที่อาจไปแตะเข้าเมื่อไหร่ก็ได้ เพราะหากไม่ระวัง เขาจะทำลายใยแมงมุนั้นไปโดยไม่ตั้งใจ ตรงจุดนี้ Lederach อธิบายว่า เพราะนักเฝ้ามองใยแมงมุมระลึกอยู่เสมอว่าเขาเป็นส่วนหนึ่งของสิ่งที่ใหญ่กว่า และเป็นไปได้เสมอที่การกระทำของเขาจะมีผลต่อสิ่งนั้น เมื่อพบใยแมงมุมแล้ว เขาก็จะรอยแบ่งข้าวโพดลงไป เพื่อให้เห็นใยแมงมุมได้มากขึ้น การสร้างสันติภาพก็เช่นเดียวกัน เราจำเป็นต้องอาศัยประสาทสัมผัสทุกชนิด เพื่อก่อให้เกิดการเห็นแจ้งในสภาวะทั้งหมดในพื้นที่ความรุนแรงเรื้อรัง (ดูเพิ่มเติม บทที่ 10)

4. ใยแมงมุม : พื้นที่ความสัมพันธ์

Lederach เสนอว่าการสร้างสันติภาพมีองค์ประกอบสำคัญ 4 ประการ ได้แก่ ความสัมพันธ์ การใฝ่รู้อย่างยั่งยืน ความคิดสร้างสรรค์ และความเสียสละ (ดูเพิ่มเติม บทที่ 4) ในที่นี้ จะกล่าวถึงองค์ประกอบทั้งสี่ด้วยน้ำหนักรวมที่เท่ากันตามแต่ความประทับใจของข้าพเจ้าเป็นสำคัญ

องค์ประกอบที่สำคัญที่สุดของการสร้างสันติภาพ และฐานคิดแบบการแก้ไขความขัดแย้ง (conflict resolution) มักมองข้าม คือ ความสัมพันธ์อันสลับซับซ้อน และไปไกลเกินกว่าการแยกข้าวแบ่งข้าง ในหนังสือเรื่อง *Building Peace* นั้น Lederach² เคยเสนอกรอบโครงสร้างสำหรับการสร้างสันติภาพ (ซึ่ง

² John Paul Lederach (1997) *Building Peace: Sustainable Reconciliation in Divided Societies*. Washington, DC: United States Institute of Peace.

ข้าพเจ้าเห็นว่าอยู่บนฐานคิดแบบเส้นตรง) เป็นรูปปิรามิด ที่ตัวละครสำคัญในการสร้างสันติภาพ มี 3 ประเภท คือ กลุ่มคนระดับนำ กลุ่มคนระดับรากหญ้า และกลุ่มคนที่อยู่ระดับกลาง เขาเคยเสนอว่ากลุ่มตรงกลางนั้นจะเป็นกุญแจสำคัญที่สุด แต่ในงานเรื่อง *Moral Imagination* นี้ เขาเห็นว่ากรอบโครงแบบนั้นเป็นเรื่อง “น่าเบื่อ” เขาเสนอ “แนวทางแบบชายไย” (web-approach) ซึ่งได้ความคิดมาจากการทำงานของแมงมุม (ดูเพิ่มเติม บทที่ 8)

เขาเสนอว่าโดยปกติแล้ว แมงมุมจะมีญาณทัศนะ (ไม่ใช่เพียงแค่ “รู้”) เป็นอย่างดีเกี่ยวกับพื้นที่ที่มันจะสร้างใยขึ้นมา ดูเดียวกับคนทำงานสร้างสันติภาพจะต้องมีญาณทัศนะเกี่ยวกับภูมิศาสตร์ความรุนแรงด้วยเช่นกัน แมงมุมจะเริ่มจากการวิ่งไปตามจุดต่างๆ เพื่อสร้างเส้นใยโครงหลักที่เป็นรูปดาว อันเป็นการ “สร้างจุดเชื่อมโยงอย่างมียุทธศาสตร์” ดูเดียวกับการทำงานสร้างสันติภาพจะต้องรู้ว่าสร้างสายสัมพันธ์เชิงยุทธศาสตร์กับใครในพื้นที่นั้นๆบ้างที่สามารถมีอิทธิพลต่อคนอื่นๆและสถานการณ์ในพื้นที่ จากนั้น แมงมุมก็จะวิ่งวนไปรอบๆจุดศูนย์กลางของโครงใยรูปดาว วงแล้ววงเล่า เพื่อเชื่อมเส้นใยหลักๆเหล่านี้ยึดโยงกันและกัน เส้นใยเหล่านี้จะค่อยๆถูกผลิตขึ้นเรื่อยๆอย่างสลับเนื่องและไม่ลดละ จนกระทั่งเกิดเป็นผืนใยแมงมุมที่มีศูนย์กลางยึดโยงทั้งผืนไว้ด้วยกัน ข้อที่สำคัญคือ แต่ละจุดของผืนใยจะยึดโยงกันเอง และเป็นอิสระจากศูนย์กลางของใยแมงมุมเช่นกัน ดังนั้น หากจุดใดจุดหนึ่งของผืนใยขาดไป ก็จะไม่กระทบกับจุดอื่นๆ วิธีคิดแบบใยแมงมุมดังกล่าวนี้นับว่าเป็นเรื่องที่น่าสนใจยิ่งต่อวิธีคิดแบบรวมศูนย์หรือกระจายศูนย์การปกครองและการเมืองในปัจจุบัน

ภาพลักษณ์การสร้างใยแมงมุมนี้ นับเป็นการทำงานที่หนักหนาสาหัสมาก สำหรับคนทำงานสร้างสันติภาพ โดยเฉพาะผู้ที่อยู่นอกพื้นที่ แต่ดูจะเบาบางหากแมงมุมตัวนั้นเป็นกลุ่มคนที่อยู่ในพื้นที่หรือชุมชนนั้นๆเอง แต่ที่แมงมุมและผืนใยของมันบอกเราอย่างชัดเจนคือ การเผชิญความขัดแย้งรุนแรงเรื้อรังและการสร้างสันติภาพ ต้องเป็นทั้งการฟื้นฟูและการสร้างความสัมพันธ์ขึ้นใหม่ระหว่างคนกลุ่มต่างๆที่อยู่ในพื้นที่หรือชุมชน และต้องเป็นการทำงานร่วมกันของคนจำนวนมากทั้งที่เป็นคนนอกและคนในพื้นที่

5. เว็บไซต์ที่ปรับตัวอย่างชาญฉลาด

ในการทำงานเพื่อสร้างสันติภาพนั้น สิ่งสำคัญ คือ ต้องใช้จิตใจแบบไฮกุสร้างความจริงแข็งแกร่งถึงสถานการณ์ภาพรวมทั้งหมด อาศัยการเจลิยวพบ และวิธีการทำงานของนักเฝ้ามองโยแมงมูม เพื่อค้นให้พบว่า “ใคร” สามารถเป็นจุดเชื่อมโยงเชิงยุทธศาสตร์หลักๆและระดับรองๆลงไป จนสามารถยืดโยงสายสัมพันธ์ในชุมชนกลับขึ้นมาใหม่ทั้งมีคุณสมบัติทั้งยืดหยุ่นและทนทานได้ Lederach เสนอว่าตัวแมงมูมเองนั้น น่าจะเปรียบเสมือน “เวทีที่ปรับตัวอย่างชาญฉลาด” (smart flexible platform) ที่จัดตั้งขึ้นจากคนกลุ่มเล็กๆที่มีญาณทัศนะแบบไฮกุดังกล่าว แล้วสร้างเวทีเพื่อให้คนที่แตกต่างกันได้มาพบปะพูดคุยทำงานร่วมกันอย่างสืบเนื่อง โดยที่ประเด็นที่ได้จากเวทีสำคัญน้อยกว่าสายสัมพันธ์ที่เกิดขึ้น

ประเด็นเรื่อง “เวที” (platform) นี้เป็นอีกจุดที่ Lederach ก้าวข้ามไปกว่าฐานวิชาการเจรจาและไกล่เกลี่ยที่เขาเคยอยู่ เขาเสนอว่าผู้ดำเนินการเจรจาไกล่เกลี่ยจะต้องไม่ใช่เพียงคนไม่กี่คน มาพูดคุยกันถึงสถานการณ์เฉพาะหน้าเกี่ยวกับผลประโยชน์และเรื่องราวไม่กี่เรื่อง แต่เราต้องสร้าง “สิ่งแวดล้อมที่เอื้อให้เกิดพฤติกรรมการไกล่เกลี่ย” ขึ้นในพื้นที่ที่ซึ่งทุกคนสามารถเข้ามามีส่วนร่วมแลกเปลี่ยนพูดคุย และทุกเรื่องราวที่สำคัญในพื้นที่นั้นๆสามารถถูกพูดถึงและได้รับการฟัง ทั้งนี้เพราะเป้าหมายของเขา ไม่ใช่การแก้ไขข้อพิพาทให้ลุล่วงไปเท่านั้น แต่ต้องการฟื้นฟูสายสัมพันธ์ภายในชุมชนที่ขาดสะบั้นลงไป เพราะความรุนแรงเรื้อรัง ให้กลับคืนขึ้นมาใหม่ และผู้คนสามารถใช้ชีวิตร่วมกันต่อไปได้ (ดูเพิ่มเติม บทที่ 11)

6. จินตนาการทางศีลธรรม: ศัตรูและกาลเวลา

เรื่องการสร้างเวทีที่ปรับตัวอย่างชาญฉลาด เพื่อฟื้นฟูสายสัมพันธ์ของคนกลุ่มต่างๆ ในพื้นที่นี้ นำไปสู่ประเด็นสำคัญยิ่งอันเป็นหัวใจและชื่อของงานชิ้นนี้ คือ Moral Imagination (ซึ่งข้าพเจ้าขอแปลว่า “จินตนาการทางศีลธรรม”)³) สำหรับข้าพเจ้าแล้ว “ศีลธรรม” ในที่นี้ หมายถึง ความรู้สึกที่เรา สัมพันธ์กับสิ่งใดบ้างในโลกใบนี้ (ทั้งที่เป็นสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิต) และความสัมพันธ์นั้นควรเป็นอย่างไร “จินตนาการทางศีลธรรม” จึงเป็นเรื่องของการมีจินตนาการ (กว้างใหญ่หรือคับแคบ) ว่ามีใครและสิ่งใดบ้างอยู่ใน “โลก” ของเรา? เราต้องอยู่ร่วมกับใครและอะไรบ้าง เพื่อให้ชีวิตของเราดำรงอยู่สืบเนื่องไปได้? Lederach พาผู้อ่านให้ขยายขอบเขตจินตนาการทางศีลธรรมไปใน 2 มิติเป็นอย่างน้อย

มิติที่หนึ่ง ซึ่งสำคัญมาก และคนที่อยู่สภาวะความขัดแย้งมักมองไม่เห็น คือ จินตนาการทางศีลธรรมที่มีทั้ง “เรา” และ “ศัตรู” ของเราอยู่ร่วมใน “โลก” ใบเดียวกัน กล่าวอีกนัยหนึ่ง เป็นจินตนาการซึ่งพาเราไปสู่การตระหนักว่า เราไม่อาจลบ “ศัตรู” ของเราออกไปจาก “โลก” ของเราได้ เราจำเป็นต้องอยู่ร่วมกันและร่วมมือกันกับ “ศัตรู” หรืออย่างน้อย “ผู้ที่เราไม่เห็นด้วย” หรือ “ผู้ที่เห็นต่าง/เห็นแย้งจากเรา” เพื่อให้สามารถฟื้นฟูหรือสร้างสายสัมพันธ์ขึ้นมาใหม่ได้

มิติที่สอง Lederach พาผู้อ่านให้จินตนาการข้ามกาลเวลาว่าเราสัมพันธ์กับใครอีกบ้าง โดยใช้อุปมา 2 ชนิด คือ “ปัจจุบัน 200 ปี” และสิ่งที่ข้าพเจ้าขอเรียกว่า “ปัจจุบัน 14 ชั่วโมง” Lederach กล่าวถึง “ปัจจุบัน 200 ปี” โดยการยืดขยายขอบเขตของเวลาในความรับรู้ของตัวเองของเขาเองสมัยเป็นเด็กอายุ 6 ขวบที่สัมพันธ์กับคุณทวดของเขาที่อายุ 100 ปี และตัวเขาเองเมื่ออายุ 100 ปี (ถ้าเขาอยู่ถึง) กับเหลนโหล่นของเขาที่อายุไม่กี่ขวบ เพื่อแสดงให้เห็นว่าในชั่วชีวิตเขา เขาได้สัมพันธ์กับผู้คนที่มีชีวิตอยู่ร่วมกันแล้วยาวนานถึง 200 ปีเลย

³ แม้อับบักปากย์ไทยของหนังสือเล่มนี้ จะแปล Moral Imagination เป็น “พลังธรรมแห่งจินตนาการ” แต่ผู้วิจารณ์หนังสือเล่มนี้ ขอสงวนความเห็นตนเองแปลคำนี้เป็น “จินตนาการทางศีลธรรม” เพราะเห็นตรงความหมายและตรงไวยากรณ์มากกว่า (แม้คำแปลจะมีพลังน้อยกว่าก็ตาม) เพราะต้องการแทงทะลุความหมายของคำว่า “ศีลธรรม” จิกไปจากความหมายปกติที่เราเข้าใจกัน เพื่อเปิดสู่ “จินตนาการ” ชนิดใหม่ๆ (ดูการอภิปรายเรื่องนี้ในบทที่ 3 และดูเพิ่มเติมหนังสือเล่มนี้ในปากย์ไทยได้ ใน จอห์น พอล เลเดอรัค (เขียน) สดใส ชันติธรรมวงศ์ (แปล) 2555. *พลังธรรมแห่งจินตนาการ: ศิลปะและวิญญาณการสร้างสันติภาพ*. นครปฐม: สถาบันสิทธิมนุษยชนและสันติศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล.

ทีเดียว ส่วน “ปัจจุบัน 14 ชั่วโมง” นั้น Lederach เล่าถึงคำกล่าวของผู้อาวุโสชาวพื้นเมืองคนหนึ่งที่เกิดขึ้นขณะอยู่ในวงตัดสินใจครั้งสำคัญถึงการตอบรับต่อนโยบายของคนขาว ว่า “การตัดสินใจของเราในครั้งนี้ เป็นผลมาจากบรรพชนก่อนหน้าเรา 7 ชั่วโมง และจะมีผลส่งต่อไปถึงลูกหลานของเราอีก 7 ชั่วโมง” อุปมาทั้งสองอย่างนี้ แสดงให้เราเห็นถึงการกระทำของเราในปัจจุบันว่า ไม่ได้ตัดขาดจากอดีตและอนาคต แต่เชื่อมโยงกับคนที่เรามองไม่เห็นที่อยู่ข้ามกาลเวลาไปด้วย ทำให้เรามองเห็นถึงความกระจัดย่อยของตัวเรา (และงานสร้างสันติภาพของเรา) ว่าอยู่ที่ใดใน “ปัจจุบัน” แบบกว้างไกลนี้ (ดูเพิ่มเติม บทที่ 3)

นอกจากนี้ Lederach ยังหยิบยืมความคิดแบบแอฟริกันเรื่อง “อดีตที่ทอดเนื่องอยู่เบื้องหน้าเรา” ซึ่งเชื่อว่าเรากำลังเดินทางไปสู่อดีต ที่ซึ่งบรรพชนของเราเคยอยู่ ในขณะที่อนาคตเป็นเรื่องที่อยู่ข้างหลังและไม่สามารถมองเห็นได้ วิธีคิดนี้สร้างจินตนาการเชิงกาลเวลาของเราใหม่และหลุดพ้นจากทัศนะแบบตะวันตก ว่าเวลาไม่ได้เดินทางเป็นเส้นตรงจากอดีต มาสู่ปัจจุบัน และไปสู่อนาคต และทั้งสามอย่างนี้ไม่ได้ตัดขาดจากกัน อดีตยังคงดำรงอยู่ในปัจจุบัน หากไม่จัดความสัมพันธ์กับอดีตให้ดี ย่อมส่งผลถึงปัจจุบันของเราด้วยเช่นกัน (ดูเพิ่มเติม บทที่ 12) วิธีคิดแบบนี้ คล้ายกันกับนักคิดหลายคนในแวดวงการสร้างสันติภาพ โดยเฉพาะงานศึกษาในกลุ่ม “ประวัติศาสตร์บาดแผล” และแวดวงงานศึกษาเกี่ยวกับ reconciliation เช่น Hannah Arendt เป็นต้น

7. ยีสต์และกาลักน้ำ

ในแง่การขับเคลื่อนความเปลี่ยนแปลงนั้น ความคิดของ Lederach ยังคงมีกลิ่นอายแบบวิศวกรรมสังคมอยู่เล็กน้อย (ซึ่งก็ไม่ใช่เรื่องผิดแต่อย่างใด เพราะมีความจำเป็นในบางครั้งเช่นกัน) ผ่านอุปมา 2 อย่าง คือ ยีสต์และกาลักน้ำ เขาเสนอว่า การรณรงค์ขับเคลื่อนความเปลี่ยนแปลงโดยมีเป้าหมายเชิงปริมาณให้เกิด “มวลชนพลิกผัน” (critical mass) นั้นเป็นเรื่องยากและที่อู้งานเกินไป การค้นหาปัจจัยเชิงคุณภาพ คือ “ยีสต์พลิกผัน” (critical yeast) น่าจะเป็นไปได้มากกว่า เพราะยีสต์เหล่านี้จะเป็นตัวการสำคัญที่ไปทำปฏิกิริยากับแป้งธรรมดา (เปรียบเสมือน “มวลชนพลิกผัน”) เพื่อทำให้ขนมปังฟูขึ้นมา

ได้ (เปรียบเสมือนสร้างความเปลี่ยนแปลงได้) แต่จะทำให้ยีสต์สามารถทำให้ขนมปังฟูได้ ก็อาศัยอีกหลากหลายปัจจัย เช่น การเก็บรักษายีสต์ไว้ในอุณหภูมิที่เหมาะสม ค่อยๆ เทยีสต์ลงไปในขณะที่ผสมแป้ง โดยที่ต้องไม่เทช้าหรือเร็วเกินไปด้วย เพราะยีสต์จะตายหากผสมในสัดส่วนที่ไม่เหมาะสม จากนั้น ต้องค่อยๆ นวดแป้งที่ผสมแล้วอย่างดี เป็นต้น

ส่วนอุปมาเรื่องกาลักน้ำนั้น Lederach เสนอว่า ในการที่จะทำให้น้ำเคลื่อนจากที่หนึ่งไปสู่อีกที่หนึ่งได้นั้น เบื้องแรกจะต้องดึงดู่น้ำเข้ามาในสายยางจำนวนหนึ่งในปริมาณที่มากพอที่จะเอาชนะแรงโน้มถ่วงโลกได้ และหากทำได้ แรงโน้มถ่วงโลกก็จะกลายเป็นปัจจัยเสริมให้น้ำที่เหลือไหลจากที่เดิมไปสู่ที่ใหม่ที่เราต้องการได้ สำหรับข้าพเจ้าแล้ว ปัญหาที่ต้องขบต่อไปสำหรับอุปมาทั้งสอง คือ เราจะรู้ได้อย่างไรว่าใครคือ “ยีสต์พลิกผัน” ตัวจริง? “น้ำส่วนแรก” ที่จะถูกดูดออกมาตามสายยางคือใคร และ “แรงโน้มถ่วงโลก” เปรียบเสมือนอะไร ในกระบวนการสร้างสันติภาพ? (ดูเพิ่มเติมทั้งสองอุปมานี้ในบทที่ 9)

ในงานชิ้นนี้ Lederach ยังเล่าเรื่องกรณีจริงว่าศิลปะแขนงต่างๆ เช่น การละคร การร้องเพลง การเต้นรำ บทกวี เป็นต้น สามารถสร้างแรงบันดาลใจให้ผู้นำของชีวิตขัดแย้งและผู้คนทั่วไปเกิดฉุกคิดและกระตุกใจให้ปรับเปลี่ยนแนวทางของตนเอง ไปสู่การสร้างสันติภาพได้ ในที่นี้ ข้าพเจ้าจะขอข้ามเรื่องการใช้ศิลปะในการสร้างสันติภาพไป เพราะการสรุปความงานในเชิงศิลปะ เท่ากับการลดทอนความรุ่มรวยเชิงศิลป์ไปหมดสิ้น จำเป็นที่ผู้อ่านจะต้องไปสัมผัสสัมผัสรสเนื้อหาช่วงนี้เอง (ดูเพิ่มเติม ในบทที่ 13)

8. ความเสี่ยง

ประเด็นสุดท้ายที่ข้าพเจ้าเห็นว่าเป็นประเด็นสำคัญยิ่งที่งานชิ้นนี้นำเสนอ คือ เรื่องความเสี่ยง ซึ่งเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของการสร้างสันติภาพ และ Lederach ถือว่าเป็นเรื่องสำคัญและเกี่ยวข้องกับคนทำงานด้านสันติภาพเองด้วย (รวมทั้งคนที่พูดถึงการสร้างสันติภาพ อย่างข้าพเจ้าเองด้วย) เขาเสนอว่าคนทำงานด้านสันติภาพ (ทั้งที่อยู่นอกและในพื้นที่) ต้องไม่ใช่เพียงอยู่บนหอคอยงาช้างหรืออยู่ในพื้นที่ปลอดภัย เพราะพื้นที่ที่เกิดความรุนแรงอย่าง

ยาวนานหลายสิบปีนั้น สันติภาพกลายเป็นความเร่งรีบที่ไม่อาจคาดการณ์และควบคุมได้ ดังนั้น การจะเข้าถึงสันติภาพได้ จึงต้องยอมเสี่ยงเข้าไปในดินแดนที่เราไม่รู้จัก ไม่มีแผนที่ ไม่อาจควบคุมอะไรได้ดังใจนึก สิ่งที่มีติดตัวไป คือ อุปมาหลายประการที่เขากล่าวถึงในงานชิ้นนี้ ทั้งการเจลิยวพบ การใช้จิตใจแบบไฮกุ วิธีการทำงานแบบนักเฝ้ามองโยแมงมุม และที่สำคัญที่สุด คือ การฟังเสียงภายในของตนเอง ดังนั้น การสร้างสันติภาพ จึงไม่ใช่เพียงงานในแง่อาชีพการงานเท่านั้น แต่เป็นการทำงานภายในที่เปลี่ยนแปลงทั้งสภาวะแวดล้อมภายนอกไปพร้อมกับการเปลี่ยนแปลงภายในของคนทำงานเองด้วยเช่นกัน เพราะสำหรับข้าพเจ้าแล้ว คนทำงานสร้างสันติภาพล้วนเป็นส่วนหนึ่งของสภาวะที่ใหญ่กว่า (ดูเพิ่มเติม บทที่ 14)

ในประเด็นความเสี่ยงนี้ มีข้อสำคัญประการหนึ่ง ซึ่งข้าพเจ้าคิดว่า จำเป็นต้องย้ำในที่นี้สำหรับคนที่คิดและพูดถึงงานสร้างสันติภาพและงานที่พยายามแก้ไขปัญหามลภาวะ คือ แม้เราจะสามารถพูด/เขียนได้อย่างเต็มปากเต็มคำว่าต้องมีความกล้าหาญที่จะเสี่ยง เพื่อให้ได้มาซึ่งสันติภาพ แต่เราไม่สามารถคาดหวังให้ใครกล้าเผชิญความเสี่ยงได้ หากเรายังไม่เริ่มลงมือเผชิญความเสี่ยงด้วยตัวเราเอง

งานชิ้นนี้ของ Lederach อาจไม่เป็นที่พอใจสำหรับใครหลายคน ที่ต้องการอะไรเป็นรูปธรรม แต่อย่างที่ว่า Lederach กล่าวตั้งแต่แรก คือ กระบวนการสร้างสันติภาพในพื้นที่ความรุนแรงเรื้อรังนั้น ไม่สามารถคิดแบบเชิงเส้น วางแผน คาดการณ์และควบคุมสิ่งต่างๆ ได้ทั้งหมด งานชิ้นนี้เป็นความพยายามที่น่าสนใจยิ่งที่นำเสนอแนวทางแบบการผลิดงานศิลป์และการใช้จินตนาการ งานสร้างสันติภาพในพื้นที่ความรุนแรงเรื้อรังนั้น ไม่มีสูตรสำเร็จตายตัว เราทำได้เพียงแค่พอมิติทฤษฎีติดหัวไปเล็กน้อย (แบบเดียวกับที่ศิลปินจะต้องรู้ทฤษฎีพื้นฐานทางศิลปะ เช่น ทฤษฎีสี ทฤษฎีการวางตำแหน่งภาพ เป็นต้น) พร้อมกับเทคนิคและทักษะบางประการที่ตนถนัดติดไม้ติดมือมาด้วย (ศิลปินก็ต้องสามารถใช้เทคนิคหรือทักษะบางประการได้ “อยู่มือ” เพียงพอก่อน จึงจะสามารถสร้างนวัตกรรมทางศิลปะได้เช่นกัน) แล้วพาตัวเข้าไปอยู่ในพื้นที่ไปสัมผัสกับประสบการณ์จริง ที่เหลือจากนั้น ต้องรู้จักฟังเสียงภายใน

ของตนเอง พร้อมกับเชื่อมั่นในจินตนาการและสำนึกเชิงศิลปะที่มีอยู่แล้วในตัวผู้ทำงานด้านสันติภาพทุกคน แล้วให้ทั้งสามสิ่งนี้เป็นผู้แสดงร่องรอยวิธีการรับมือในสถานการณ์จริงในรูปของญาณทัศนะต่อไป